

Nacionalizem kot paranoja

Abstract

Nationalism as paranoia

Analysing nationalism as paranoia, the article examines the concept of "Dangerous Others". This serves as a convenient mechanism to divert attention from systemic inequalities and in this way to maintain the position of the ruling elites and the existing system. Nationalism is understood as a collective and individual paranoia. Theoretically based on existing research in social psychology and theories of nationalism, the text analyses the processes of social construction of national identities in relation to so-called "Significant Others", which it then supplements with the concept of "Dangerous Others". These are constructed as scapegoats that conveniently mobilise people for the idea of the alleged need for protection of "our own" people from outsiders. Such processes of creating paranoia through construction of fears of the "Other" suit governmental political actors, facilitating their adoption of a series of extreme measures. Nationalist fears of losing one's own identity are creating and deepening fissures among the population, which could otherwise unite against predatory neoliberal elites and demand social change. The article applies its understanding of nationalism as paranoia to the example of the so-called refugee crisis and accompanying Islamophobia in the period from the second half of 2015 in Slovenia.

Keywords: Nationalism, paranoia, Significant Other, Dangerous Other

Veronika Bajt is sociologist, and works as a researcher and project leader at the Peace Institute, Ljubljana. Her fields of interest include migration and integration, nationalism, racism, xenophobia and hate speech. (veronika.bajt@mirovni-institut.si)

Povzetek

Članek skozi analizo nacionalizma kot paranoje v razpravo vnaša razdelavo zlorabe pojma »nevarnega Drugega«. Ta je priročen mehanizem za preusmerjanje pozornosti od sistemskih neenakosti in tako za ohranjanje *statusa quo* vladajočih elit in obstoječega sistema. Nacionalizem je obravnavan kot kolektivna in individualna paranoja. Teoretska izhodišča temeljijo na spoznanjih socialne psihologije in teorijah nacionalizma, ki omogočajo razumevanje procesa konstrukcije nacionalnih identitet v odnosu do t. i. pomembnih Drugih, kar članek nadgradi s konceptom »nevarnih Drugih«. Nevarni Drugi so skonstruirani kot grešni kozli, kar prikladno mobilizira ljudi za idejo »zaščite lastnega naroda« pred poljubno definiranimi *outsiderji*. Tovrstni procesi ustvarjanja paranoje v smislu kreacije strahov pred Drugim ustrezajo vladnim političnim akterjem, ki jim je tako olajšano sprejemanje niza ukrepov, ki spadajo na področje ekstremnih razmer. Nacionalistično strašenje z izgubo lastne identitete namreč pogloblja razpoke med prebivalstvom, ki bi sicer združeno lahko nastopilo proti plenilskim neoliberalističnim elitam in zahtevalo družbene spremembe. Članek razumevanje nacionalizma kot paranoje aplicira na primer t. i. begunske krize in spremljajoče islamofobije v času od druge polovice leta 2015 v Sloveniji.

Ključne besede: nacionalizem, paranoja, pomembni Drugi, nevarni Drugi

Veronika Bajt je sociologinja in raziskovalka in vodja projektov na Mirovnem inštitutu. Teme njenega zanimanja vključujejo migracije in integracijo, nacionalizem, rasizem, ksenofobijo in sovražni govor. (veronika.bajt@mirovni-institut.si)

Uvod

Kako razumeti procese sodobne paranoje proti begunkam in beguncem ter strahu pred migracijami oziroma krepitev ksenofobnih stališč v Evropi in širše? Pričujoči članek poskuša osvetliti te trende skozi obravnavo vprašanja pozicije in vloge nacionalizma kot ideologije v času usihanja moči, celo krize tradicionalnih ideologij modernosti. Medtem ko čedalje bolj dominanten neoliberalizem nadomešča gibanja in ideologije, ki so sicer kritično naslavljale *status quo*, nacionalizem uhaja definiciji, a hkrati ohranja svoj položaj tudi v globaliziranem svetu. Paradoksalno povezan tako z demokratičnimi cilji politične reprezentacije kot s populističnimi skrajno desničarskimi oblikami, nacionalizem ostaja močna sila, ki zmore mobilizirati ljudi. Zato je nacionalizem morda uspel prav tam, kjer drugim ideologijam ni uspelo: »potuje teoretično lahkotno, brez odvečne prtljage, in ima zato večjo mobilizacijsko moč.« (Schwarzmantel, 2008: 91)

Literatura o nacionalizmu je obsežna, a analiz, ki bi pojav, za katerega velja, da je zaznamoval 19. in 20. stoletje, povezovala s konceptom paranoje, pravzaprav ni. Lahko bi sicer trdili, da se posredno s tem vprašanjem ukvarjajo vse študije nacionalizma, ki analizirajo prakse binarnega razločevanja (»mi/oni«) v konstrukciji nacionalnih identitet, a konkretno je nacionalizem in paranojo povezala le peščica avtorjev, pa še to le v esejistiki (glej npr. Kis, 1996). Pričujoči članek izhaja iz predpostavke, da je nacionalizem mogoče razumeti tudi kot vrsto kolektivne paranoje. Ob tem ne zanika prevladujočih in v literaturi pogostejših interpretacij, ki nacionalizem analizirajo in konceptualizirajo kot, na primer, politično gibanje oziroma ideologijo (npr. Gellner, 1983; Breuilly, 1994), diskurz ali sistem kulturnih reprezentacij (Anderson, 1991; Bhabha, 1990; Özkırımlı, 2005). Nasprotno, nacionalizem je vse to in še več ter tudi zaradi neujemljivosti v eno samo definicijo oziroma prilagodljivosti vsakokratnim specifičnim okoliščinam še vedno ohranja svojo moč in pozicijo tudi v postnacionalnem globaliziranem svetu. Skozi analizo nacionalizma kot paranoje se članek loteva razdelave zlorabe pojma »nevarnega Drugega« za ohranjanje *statusa quo* vladajočih elit in obstoječega sistema. Izključevanje, strah pred »nevarnim Drugim« in politike sovraštva na eni strani ter konkretna realnost družbeno-ekonomskih stisk namreč še okrepijo moč kolektivne paranoje, ki se usmerja v grešne kozle. Prav to je mobilizacijski mehanizem, ki ga pogosto za doseganje svojih političnih in ideoloških ciljev zlorablja tako vladajoče elite kot tudi obstranski politični akterji, ki si tako s populističnim strašenjem pred Drugimi nabirajo volilne glasove in javno podporo. Teoretska izhodišča temeljijo na spoznanjih socialne psihologije in teorijah nacionalizma, ki omogočajo razumevanje procesa konstrukcije nacionalnih identitet v odnosu do t. i. Pomembnih Drugih, iz česar članek izpelje pojem Nevarnih Drugih.

Pregled prevladujočih teorij nacionalizma pokaže, da je v razumevanju naroda obstoj Drugega implicitna predpostavka, medtem ko razmerje med dominantnim narodom in Drugimi še vedno ostaja v veliki meri neraziskano. S

kompleksnostjo vzpostavitve in fluidnosti razmerja med dominantnim narodom in t. i. pomembnimi Drugimi se ukvarjajo le redke sodobne študije nacionalizma (npr. Triandafyllidou, 1998; 2002). In vendar je na splošno sprejeto, da nacionalna identiteta ni opredeljena le od znotraj, v procesih samokategorizacije, ki opredelijo našo umestitev v socialne skupine, ampak nujno tudi od zunaj, v procesu razpoznavanja in razlikovanja lastnega naroda od drugih. Nacionalna identiteta postane smiselna le z razlikovanjem, prav pomembni Drugi pa pogojujejo nastanek ali vodijo k preoblikovanju identitete lastne skupine, tj. *in-group*. Pojem Drugega je namreč neločljivo povezan s konceptom nacionalne identitete, ki pomen dobi šele v soočenju z Drugimi, saj ima občutek pripadnosti relativno vrednost. Gre predvsem za pomembne Druge, ki so lahko *notranji* ali *zunani* Drugi (Triandafyllidou, 1998). Pripadniki naroda si niso bolj ali manj podobni, gre za to, da se počutijo, kot da so si med seboj vendarle *bliže* v primerjavi z Drugimi. Nacionalna identiteta tako nima pomena sama na sebi, pomen pridobi šele v soočenju z drugimi narodi.

Primer Slovenije odlično ilustrira potrebo po dekonstrukciji ideje nacionalne identitete kot nadnarodne, torej državljanske, saj so deprivilegirane manjšine oziroma različno definirani *outsiderji* izključevani po nacionalistični logiki nepripadnosti. Najbolj ilustrativen primer tega je bila logika izključanja izbrisanih iz avtomatične pridobitve slovenskega državljanstva, še dodatno pa to potrjuje izključujoč odnos Slovenije kot nacionalne države in Slovenk/cev kot njenega večinskega naroda do muslimank in muslimanov, Rominj in Romov, migrantk in migrantov itn. Vzrok za to vsekakor izhaja tudi iz poznega vzpostavljanja nacionalne države, saj politične elite niso utegnile udejanjiti procesa državljanske homogenizacije po vzorcu »starih« nacij (ki so v današnji perspektivi lahko »neproblematične« zgolj zaradi časovne oddaljenosti teh večinoma nasilnih procesov), temveč so se poenotenja »nacionalnega telesa« lotile nacionalistično usmerjene kulturne in politične elite na koncu 20. stoletja, ko so bile nacionalne identitete že ustvarjene na podlagi »etničnih« jeder. Povedano drugače, Slovenija se je v skladu z nacionalistično matrico vzpostavljanja nacionalnih držav udejanjila kot država Slovencev in za Slovence (prim. Brubaker, 1996), ne pa kot teritorialna država *vseh* prebivalk in prebivalcev. V tem ni izjema, saj je nacionalna država idealen tip vseh nacionalističnih gibanj, ki težijo k načelu, naj ima vsak narod svojo državo. A problem se zariše pri razumevanju oziroma definiranju nacije, saj le-to opredeljuje vprašanje »pripadnosti«: »našosti« in »tujosti« vseh tistih Drugih, izključenih.

Članek se loteva razdelave razumevanja nacionalizma kot kolektivne paranoje skozi prikaz konstrukcije nacionalnih identitet v razmerju do pomembnih Drugih. S pomočjo dognanj socialne psihologije najprej povzame kompleksnost vzpostavljanja medskupinskih razlik in na tem temelječih procesov (samo)kategorizacije, ki omogočajo ohranjanje nacionalističnih idej o narodih kot medsebojno različnih skupnostih notranje povezanih kolektivitet. Sledi izpeljava koncepta nevarnih Drugih, ki so prikladno skonstruirani za promocijo kolektivne paranoje v smislu strahu in sovraštva do domnevno drugačnih kultur, religij, civilizacij. Čeprav tovr-

stni procesi niso nič novega, članek poudarja nevaren potencial, ki ga ima lahko nacionalistična kolektivna paranoja v odnosu do »tujcev«, še zlasti kadar prežema vladne politike in tako vpliva na izključevalne in rasistične politike neenakosti. Zato sledi kratek prikaz nacionalizma kot paranoje na primeru t. i. begunske krize in spremljajoče islamofobije v času od druge polovice leta 2015 v Sloveniji.

Nacionalizem kot paranoja

Danilo Kiš je pisal, da je nacionalizem paranoja; kolektivna in individualna paranoja (Kis, 1996: 13). Kot kolektivna paranoja ima korenine v strahu in zavisti, a je predvsem posledica izgube vesti. Kolektivna paranoja je torej nekakšen izbruh seštevka množice individualnih paranoj. Paranoja v ožji psihološki definiciji mentalne motnje, t. i. pregnanjalna motnja, pomeni strah, da ti drugi želijo škodovati, da so ti nevarni, te ogrožajo (glej npr. Pregelj in dr., 2013). Izhajajoč iz tovrstnega razumevanja individualne paranoje pričujoči članek vleče vzporednice med kolektivno paranojo in nacionalističnimi praksami ustvarjanja nevarnega Drugega kot tistega protipola lastni skupini oziroma skupnosti, ki »nas« kot pripadnice in pripadnike naroda najpomembneje definira. Še več, kot nevarni Drugi naj bi »našo« identiteto, narod, kulturo celo ogrožal. Tu je zanimiva ločnica, ki jo med dejansko grožnjo in strahom poudarja Langman (2006: 75); anksioznost je namreč odziv na grožnjo, ki ni jasno razvidna. Gre za prдавno in močno čustvo, ki izhaja iz strahu pred uničenjem, smrtjo. Ko analiziramo pojem Drugega, namreč raziskujemo odnos med resničnostjo in izmišljijo (Wingfield, 2005: 1). Gre za vzpostavljane ločnic, meja in različnosti med skupinami, ki je nujno za vsakršno samoidentifikacijo in idejo o ekskluzivnosti in zgodovinski izbranosti lastnega naroda. Ideja naroda kot pomembne zgodovinske tvorbe modernosti se v kontekstu nacionalizma namreč vzpostavi in vedno znova obnavlja skozi mit o specifičnosti, ločenosti in unikatnosti lastne skupnosti.

A klasične teorije nacionalizma so večinoma slepe za prepoznavanje procesa nacionalistične konstrukcije različnosti kot nikoli končanega, tj. nenehno razvijajočega se, saj omejujejo teoretski pogled na proces graditve nacionalne države, le-ta pa je po navadi analiziran kot končan, tj. kot stvar preteklosti. Dejstvo namreč je, da tudi v sedanosti nacionalne države še vedno vlagajo v nacionalistične konstrukcije ločenih nacionalnih zgodovin, simbolov in identitet. In kot je poudaril že Eric Hobsbawm (1983), kar postane nacionalna tradicija, je velikokrat delno ali celo v celoti izmišljeno, a še vedno tako smiselno skonstruirano, da uspešno krepí nacionalno identiteto in občutek povezanosti ter homogenosti. Zgodovina je polna primerov raznarodovalnih praks, ki so skozi procese administrativnega državnega delovanja izrinjale znake večetničnosti, večkulturnosti. Politike nasilne homogenizacije nacionalnih držav še vedno ustvarjajo mite o eni nacionalni zgodovini, kulturi, jeziku, kar tudi institucionalizirajo. Vzpostavitev države se celo neposredno

povezuje s »patološko homogenizacijo«, saj ta vedno temelji na konstrukciji članov (*insiders*) in nečlanov (*outsiders*). Vzpostavitev nečlanov je politični proces, v katerem »različnost« postane »drugačnost«, torej Drugost, ki pomeni grožnjo, te pa se je treba tako ali drugače znebiti (Rae, 2002: 3). Proces oblikovanja nacionalne države v večini primerov dejansko pomeni proces uničevanja narodov, saj so države »ubijalski stroji, ki jih vodi majhna skupina z namenom, da bi kradla večini« (van den Berghe, 1992: 1068–1069). Tako kot je Francija izirnila »lokalne« identitete Alzačanov, Bretoncev in drugih narodov za vzpostavitev ideje enotne francoske nacije (gl. Weber, 1976), tako je tudi Slovenija država različnih poskusov umetnega ustvarjanja nacionalne enotnosti. Vznik nacionalističnih čustev se torej povezuje s procesi državne mobilizacije različnih razredov in slojev za boj proti skupnemu sovražniku, ne pa kot izhajajoč iz etnične ali jezikovne skupnosti (Giddens, 1991).

Skupni sovražnik je namreč tisti, ki »nas« združuje. Skupni sovražnik vsebuje stereotipizirano podobo Drugega, po navadi gre tudi za dehumaniziran odnos do *out-group*. V tem kontekstu narod živi v svetu strahu, kjer nenehna pripravljenost na prihod sovražnika pomeni paranoidno nenehno iskanje subtilnih namigov o preteči nevarnosti. Zato je sumničavost ena glavnih sestavin razmišljanja paranoidnega sindroma, poleg občutka večvrednosti, sovražnosti, strahu pred izgubo avtonomije, projekcij in prividov (Robins in Post, 1997). In čeprav tovrstno razmišljanje po navadi označimo za blodnjavost, kadar gre za posamezno osebo, se nekonsistentnost v stališčih nacionalističnih skrajnežev vsekakor odlično vklaplja v nabor ksenofobnega repertoarja, kadar gre za skupinsko dinamiko. Paranoja tako postane del nacionalističnega gibanja, osmišlja delovanje proti Drugemu in omogoča poenotenje znotraj kolektivitete.

T. i. paranoidna kultura je povezana tudi z zamišljanjem zarot, saj so teorije zarote del paranoidnega mišljenja in odnosa do sveta. A ne gre le za to, da zarote obstajajo in pomembno vplivajo na naša življenja, temveč paranoja zarotam poda vlogo ključne sile v zgodovini in osrednje mesto organizacijskega principa v vseh politikah. Zato je zarota prikazana kot že zdaj močna in moč ji hitro še narašča, saj daje poudarek pomanjkanju časa: le redki so tisti, ki to prepoznajo in so pripravljeni ukrepati; gre za spopad do smrti, tu ni prostora za mediacijo ali kompromis (Robins in Post, 1997: 37). Pri tem pa je posameznica ali skupina brez odgovornosti, saj verjame, da je žrtev zarote.

Socialna kategorizacija in vzpostavljanje nacionalne specifičnosti v odnosu do Drugega

Nacionalne identitete so vedno spretno vtakane v življenjske rutine, ki sicer nenehno opozarjajo na nacionalnost, a ta proces poteka pretežno na ravni nevidnega v smislu nezavednega. Opozorila o »naši« nacionalni identiteti so namreč tako domač del družbenega okolja, so tako znormalizirana, da delujejo nezavedno,

npr. vsakodnevni opomini na to, kdo »smo« skozi diskurzivne prakse zaimkov, kot so »tukaj«, »mi«, »nas« ipd., ki vsebujejo idejo o določeni nacionalni skupnosti (Billig, 1995). Gre za konstruiranje nacionalne skupnosti skozi politično razmejevanje od sosednjih držav na ravni teritorialnih meja in za poudarjanje ločene zgodovine naroda skozi javen kolektivni spomin, ki ga replicirajo mediji, šolski sistem, literatura itn., opredeljujoč izbrane simbole, mite in vrednote kot »nam« lastne in zato ekskluzivistične, torej različne. Nacionalna identiteta namreč ne obstaja preprosto zato, ker je skupina ljudi od zunaj definirana kot nacija. Da bi nacionalna identiteta lahko obstajala, morajo ljudje skozi dejanski psihološki proces ustvarjanja osnovne identifikacije z nacijo. Hkrati pa mora biti izkušnja tega stika ugodna za nas v smislu psihološke varnosti. Obstajajo dokazi, da medskupinska diskriminacija povečuje članom skupine dobro mnenje o njih samih (Oakes in dr., 1994). Ta poudarek je pomemben, saj omogoča kontekstualiziranje nacionalizma kot paranoje v negotov čas, zaznamovan z naraščajočo brezposelnostjo, prekarizacijo in negotovo prihodnostjo, ter predvsem v kontekst t. i. begunske krize. Mehanizem razločevanja tako omogoča npr. pozitivno samoovrednotenje »pravih Slovencev« v nasprotju s poljubno definiranimi Drugimi, ki so primarno dojeti kot »ne-mi«, torej kot tisti del »zunaj nas«, ki je slabši od »naše« skupnosti.

V skupinski zavesti občutek različnosti in razlikovanja v odnosu do drugih skupin pogosto prevlada nad občutjem podobnosti znotraj skupine. Lahko bi celo postavili vprašanje, ali občutek skupinske pripadnosti temelji bolj na občutku povezave z drugimi pripadniki lastne skupine ali bolj na občutku, da se le-ti razlikujejo od pripadnikov drugih skupin. Narodi vsekakor skušajo definirati svojo identiteto na negativen način s primerjavo ali razlikovanjem: »Srečanja s 'tujim' – z drugačnim jezikom, religijo, običaji in političnimi sistemi, povzročajo, da se začnejo ljudje bolj zavedati skupnih vezi, vrednot in vsega tistega, kar omogoča lažje sporazumevanje s svojimi ljudmi kot pa s tujci.« (Alter, 1991: 233–234) Rezultati študij o medosebni privlačnosti so potrdili, da imajo ljudje raje tiste, ki so jim bolj podobni, kot pa tiste, ki so od njih drugačni. Od tod se je sklepalo, da bodo v medskupinskem kontekstu podobne *out-groups* bolj privlačne od drugačnih in tudi na splošno dokazi potrjujejo, da podobnost v statusu in mišljenju povzroča privlačnost med skupinami. A temu nasprotno je načelo teorije socialne identitete, da socialne skupine težijo k pozitivni drugačnosti od drugih socialnih skupin in (da bi to dosegle) kažejo diskriminacijo navzven in znotrajskupinsko pristranost. Nepodobne *out-groups* so že dojete kot drugačne in je zato potrebnega le zelo malo razlikovanja. Bolj ko pa je druga skupina podobna lastni skupini, bolj se je treba truditi za vzpostavitev razlike med njima in večja bo medskupinska diskriminacija in znotrajskupinska pristranost. V razumevanju predsodkov do migrantk in migrantov skozi socialnopsihološke razlage se torej soočimo z vprašanjem, ali ti temeljijo na domnevno očitni različnosti/drugačnosti prišlekov, ali pa gre za strah pred Drugim, ki nam je dejansko zelo podoben, in ga zato skonstruiramo kot fundamentalno drugačnega – npr. kot »nevarnega muslimana«, tj. barbara? Nedavna

t. i. begunska kriza je ravno na primeru begunk in beguncev iz Sirije pokazala na to dimenzijo, saj njihova sekularnost, postmodernost, izobraženost in urbanost uhaja tako paradigmi »ubogega« begunca kot tudi razkrinka umanjkanje fiksnosti kakršnekoli »evropske identitete«, ki jo prav dejstvo, da je večetnična, večkulturna sestavljanka, od Drugega lahko loči le po primordialno rasistični liniji umetnega razločevanja civilizacija/barbarstvo oziroma krščanstvo/islam.

Fredrik Barth piše o izključevalnosti čustev skupinske identitete, ki po njegovem mnenju velja vedno in povsod; »kako skupina ali skupnost razume samo sebe, je odvisno od značilnosti, ki jih pripisuje drugim, nečlanom (*outsiders*)« (Barth v Giddens, 1991: 365). Skupina bo torej samo sebe razumela vedno v odnosu do Drugega, socialna identiteta nas namreč postavlja v odnos s socialno kategorijo, socialnim položajem ali statusom. Še zlasti relevantna so strukturna razmerja moči, saj socialne identitete »obstajajo in so pridobljene, zahtevane in dodeljene znotraj odnosov moči« (Jenkins, 1996: 25). V okviru razumevanja procesov nacionalizma je pomembno vzpostavljanje meja oziroma demarkacij nacije. Barthovo vzdrževanje etničnih meja – oziroma ograjevanje naroda – namreč nujno vsebuje situacije socialnega stika med ljudmi »različnih kultur«; narodi torej obstajajo kot pomembne enote zgolj, če kažejo opazne razlike v obnašanju oziroma kulturne razlike (Barth, 1996: 79). Poudarek, da nacionalistična logika ustvarja tovrstne razlike še posebej tam, kjer niso dovolj vidne, pomaga razumeti procese ksenofobije in rasističnega sovražnega govora do Drugih.

Pomembni Drugi kot Nevarni Drugi

Zgodovina vsakega naroda je zaznamovana s prisotnostjo t. i. Pomembnih Drugih; gre za druge skupine, ki vplivajo na razvoj nacionalne identitete s svojo navdihujočo ali strah zbujujočo prisotnostjo. Pojem Drugih igra pomembno vlogo, saj pomeni to, kar *in-group* ni. Lahko so vir navdiha za doseganje nacionalne veličine, lahko pa se dojemajo kot ogrožajoči v odnosu do domnevne etnokulturne čistosti in/ali neodvisnosti naroda. V primerih, ko so značilnosti pomembnih Drugih ocenjene negativno, lahko narod celo spremeni svojo lastno identiteto, tako da se načrtno razloči od pomembnih Drugih (Triandafyllidou, 1998). V spet drugih primerih pa se lahko značilnosti pomembnih Drugih visoko vrednotijo in si nekatere zato prizadevamo vključiti v svoje tradicije in identitete. Skozi čas ima vsak narod več različnih pomembnih Drugih, a kljub temu je nujno razumevanje razmerja med narodom in pomembnimi Drugimi v smislu interakcije med dvema nasprotnima poloma, tj. med *in-group* in *out-group* (Triandafyllidou, 2002). Ob tem pomembni Drugi niso nujno močnejši in večji narodi, ključna je namreč tesna navezava na občutek narodove identitete in edinstvenosti.

Raziskave v socialni psihologiji so pokazale, da bo določena skupina sodelovala v primerjavah le z ustreznimi *out-groups*. Pomembni Drugi so lahko izziv, ki prevza-

me značaj nevarnosti, to pa je treba preprečiti, se boriti proti sovražniku in drugo skupino, če je potrebno, tudi uničiti. To še posebej velja tedaj, ko Drugi predstavlja vse, kar narod zavrača in prezira: takrat lahko govorimo o nevarnih pomembnih Drugih. Ta grozeča *out-group* je razumljena, kot da izpodbija narodovo neodvisnost, lahko gre za Druge, ki so v konfliktu z *in-group* zaradi ozemeljskega ali ekonomskega spora. Lahko gre tudi za skupino, ki domnevno grozi, da bo zabrisala razlikovalni učinek *in-group*. Poudariti želim, da se nacionalistična konstrukcija Drugega ne ukvarja s tem, kaj dejansko je – dovolj je ideja o nevarnosti. Ta vidik je v sedanji situaciji hujskanja proti migracijam v Evropi in t. i. zahodnem svetu še posebej aktualen, saj se vse »nezahodno« oklasificira kot grozeča nevarnost islama in nedemokratičnih vrednot. Značilno je obilno poudarjanje domoljubja ob hkrati izrazitem zanikanju kakršnegakoli rasizma *in-group*, vendar negativen odnos do večkulturnosti pogosto dejansko izraža nacionalistični sovražni govor. Pri tem je treba razločevati vsaj tri vidike nacionalistične paranoje: kaj (re)producirajo tradicionalni mediji – analize se po navadi usmerijo predvsem na ta vidik; kaj se pod okriljem svobode govora izraža kot javno mnenje na digitalnih družbenih platformah; in kaj je politični diskurz vladajočih elit, ki imajo moč ustvarjanja politik.

Vzemimo za primer sedanjo t. i. begunsko krizo, ko so se v drugi polovici leta 2015 povečale migracije v Evropo zlasti iz Sirije in Iraka, tudi Pakistana in Afganistana. Tragične zgodbe o utopljenih brezimnih ljudeh, ki jih je predvsem na poti iz Afrike v Evropo pogoltnilo Sredozemsko morje, so se umaknile iz središča medijskega zanimanja za »migracijsko problematiko«, mediji pa so sprožili reprodukcijo migracij kot nevarnosti za narod in za družbo, s čimer so delovali kot propagandno orodje v službi elitnih političnih in korporativnih interesov v okviru »postdemokracije« (Pajnik, 2016). Tako na ravni širšega evropskega (medijskega) prostora kot tudi na konkretnem primeru Slovenije lahko identificiramo tipične mobilizacijske momente, ki odražajo nacionalistično paranojo: pozive k zaščiti »naših« žensk, torej strah pred tujci kot posiljevalci, in svarjenje pred izginotjem »naše kulture«, nacionalne identitete, civilizacije ipd. Skupni imenovalac za sovraga je islam oziroma »druga(čna) kultura«. To je še posebej razvidno na primeru teorij zarot, kjer se v času t. i. postresničnosti, ki jo omogoča neregulirano spletno okolje »novih« medijev, prepletajo dejstva in dezinformacije oziroma fikcija (Amon Prodnik, 2016).

Na Facebook strani javne skupine *Slovenija Zavaruj Meje* so se v drugi polovici leta 2015 pod pretvezo ohranjanja miru in lastne kulture širile skrajne oblike sovražnega govora, uperjenega proti begunkam in beguncem, ki so bili obravnavani ponižujoče, celo kot živali, katerih cilj naj bi bil genocid nad evropskimi narodi. Objavljeni so bili na primer komentarji: »Upam, da stopijo na čim več min.« ali »Trebalo bo poseči po strelnem orožju, ker drugo ne zaleže.« (Svet za odziv na sovražni govor, 2015: 3) Prav tako vsebina objav na javnih Facebook straneh skupin *Radikalna Ljubljana*, *Slovenska milica* in *Gorenjska je proti migrantskemu centru* z vizualnim gradivom in sporočili tudi v letu 2016 še vedno širi sovražnost, zavrača

idejo sobivanja, enači begunke in begunce s pripadniki Islamske države in nasiljem ter jih predstavlja kot grožnjo slovenskemu narodu (glej tudi Svet za odziv na sovražni in diskriminatorni govor, 2016: 7). Paranoja pred begunci in migranti v Evropi se po navadi širi pod krinko domoljubja in varovanja slovenske države in kulture. Tako se poziva k združevanju Evropejcev za ohranitev »lastne identitete«, ki jo domnevno ogroža »množično priseljevanje iz Afrike in Azije, širjenje islama po Evropi, sistematično posiljevanje 'naših' hčera, napad na 'našo družino'« (Svet za odziv na sovražni govor, 2015: 3). Zgovorne so tudi objavljene fotografije, ki migrantke, migrante in begunke, begunce reducirajo na homogeno hordo, ki v Evropo domnevno prinaša nasilje. Kljub formalnim opozorilom administratorjev, da skupine ne podpirajo in ne pozivajo k nasilju, so dejanske objave in komentarji jasno izkazali skrajno izključevalna nacionalistična in islamofobna stališča, ki k nasilju vsekakor implicitno pozivajo z izjavami, kot je na primer: »Naša zadnja bitka se je začela.« (ibid.)

Razprava o vlogi islama v Evropi se je še bolj zaostrila po silvestrskih napadih na ženske v Kölnu in drugih mestih v Nemčiji, ki se kot domnevna grožnja dojema tudi v Sloveniji. Teoretizacija spola in nacionalizma je zelo nazorno pokazala na konstrukcijo t. i. nacionalistične ženske, ki simbolno predstavlja celoten narod. Kategorija »ženske« je skonstruirana na način, ki služi nacionalistični agendi; ženska je namenjena za biološko, kulturno in simbolno reprodukcijo naroda, ženska najbolj jasno reproducira meje naroda in v sebi nosi njegove domnevno specifične značilnosti (Yuval-Davis, 1997). V nacionalistični mitologiji je moški seveda branitelj naroda, »naših« žensk in »naših« meja, iz česar izhaja tudi navezava homofobije na nacionalistično izključevanje Drugega. Moški in ženski princip sta jasno ločena in njuna nadrejena in podrejena oziroma aktivna in pasivna vloga jasna. Zato je posilstvo »naše« ženske penetracija naroda, poseg v narodovo telo, to pa se kaže v omadeževanju in zato v simbolnem pomenu vsakršno »mešanje« vodi v izgubo narodove čistosti, izgubo lastne specifičnosti, kulture. Paranoja pred Drugim – predvsem (mladim samskim) moškimi – je zato del nacionalističnega repertoarja.

A tovrstni diskurz ne spremlja le t. i. desničarskih skupin in medijev, nujno ga je prepoznati kot del ustroja vseh nacionalnih držav. Vsakič, ko je kakšna politična osebnost spregovorila o beguncih kot o »resni varnostni grožnji« – kar se je redno dogajalo v času med avgustom in decembrom 2015 – so bili prisotni mediji, ki so tovrstni diskurz reproducirali (Pajnik, 2016). Nacionalistični diskurz je tako spremljal tiskovne konference o povečanem nadzoru na mejah, bil je del uvajanja politik militarizacije meja in družbe s povečanjem moči vojske ter sekuritizaciji meje s postavitvijo rezalne žice, pa tudi govorov v ljubljanskem in bruseljskem parlamentu ali na konferenci Organizacije združenih narodov (ibid.).

Ob hkratnem umanjkanju javnega reagiranja pristojnih na hujskaške pozive proti beguncem je tudi sovražni govor postal normaliziran, politični diskurz o »ekonomskih migrantih« pa je zlahka preusmeril pozornost prebivalstva od stisk

beguncev na razprave o domnevnem pritisku migracijskih procesov na že tako omejene naravne vire, socialne pravice in državo blaginje. Pri tem se javni razpravi povsem izogne – oziroma ostaja na medijski in javnomnenski margini – kakršnokoli problematiziranje obstoječih družbenih razmerij moči in vloge neoliberalizma, ki dejansko pleni pridobitve socialne države. Najšibkejši družbeni sloji postanejo priročni grešni kozli za razpad sistema: Romi in prosilci za azil domnevno izčrpavajo socialne transferje, homoseksualci in (samske) ženske brez otrok neposredno povzročajo izumiranje naroda in demografsko katastrofo, migranti na splošno pa prinašajo terorizem in propad zahodne civilizacije. Tako nacionalizem kot kolektivna paranoja postane zadnji branik »našega«, saj ne privoli v razčlenjevanje dejanskih vzrokov za nastali položaj, temveč na instantne recepte, ki rešitev krize vidijo v strogem razmejevanju od Drugega, celo v njegovem uničenju. Prav retorika o »rekah« beguncev in strašenje pred tem, da bodo Evropo »preplavili valovi migracij«, omogočata mobilizacijo ljudi na podlagi kolektivne nacionalistične paranoje. Ideja nevarnih Drugih, katerih kultura je razumljena kot fundamentalno različna, omogoča zaostrovanje azilne politike, kršenje človekovih pravic begunk in beguncev ter militarizacijo družbe.

Zato nas oktobra 2016 podani predlog sprememb Zakona o tujcih, ki ga je pripravilo ministrstvo za notranje zadeve, ne bi smel presenetiti. Med drugim predvideva uvedbo »spremenjenega stanja«, to pa je evfemizem za izredno stanje, ki je potrebno, ko želi država omejiti določene človekove pravice. Če bi bile te spremembe sprejete, bi Slovenija lahko zaprla mejo za vse, ki nimajo urejenih dokumentov. Tudi za tiste, ki bi v Sloveniji nameravali zaprositi za azil. Nevladne organizacije in strokovnjaki so nemudoma opozorili, da bi z ukrepi, ki jih je predlagalo ministrstvo, država kršila vrsto človekovih pravic, ki izhajajo iz mednarodno-pravnih obveznosti in slovenske ustave. Z njimi bi spodkopali najbolj temeljna načela zaščite ljudi, ki bežijo pred vojnami in preganjanjem. Posegli bi v pravico do učinkovitega in poštenega azilnega postopka, prepoved kolektivnih izgonov in prisilnega vračanja, v prepoved vračanja in pravico do učinkovitega pravnega sredstva. Gre za pomembne človekove pravice in nepopravljive posledice. Tovrstni procesi ustvarjanja paranoje v obliki kreacije strahov pred Drugim torej ustrezajo vladnim političnim akterjem, ki jim je s tem olajšano sprejemanje niza ukrepov, ki spadajo na področje ekstremnih razmer. Strašenje pred izgubo »našega« namreč preusmerja gnev prebivalstva od »naše« (vladajoče, neoliberalistične) elite in namesto zahtev po družbeni pravičnosti omogoča obrat proti vsakršnim Drugim, ki prikladno postanejo grešni kozli za sistemske probleme in družbene krize.

Sklep

Članek je poskus analize nacionalizma kot patologije, ki še posebej pride do izraza v negotovem času, zaznamovanem z naraščajočo brezposelnostjo, prekarizacijo in negotovo prihodnostjo, ter predvsem v zvezi s t. i. begunsko krizo. Da bi nacionalna identiteta lahko obstajala, morajo ljudje skozi dejanski psihološki proces ustvarjanja osnovne identifikacije z nacijo, hkrati pa mora biti izkušnja tega stika ugodna v smislu psihološke varnosti. Zato je v članku predlagano razumevanje nacionalizma kot kolektivne paranoje skozi prikaz konstrukcije nacionalnih identitet v razmerju do nevarnih Drugih. Ti so skonstruirani za promocijo kolektivne paranoje v smislu strahu in sovraštva do domnevno drugačnih kultur, religij in civilizacij. Gre za nevaren potencial, ki ga ima lahko nacionalistična kolektivna paranoja v odnosu do »tujcev«, še zlasti tedaj, ko prežema vladne politike in tako vpliva na izključevalne in rasistične politike neenakosti.

Širši kontekst, v katerega je umeščen članek, pa ne zaobjema le »begunske krize« in z njo povezanih globalnih razprav o migracijah, vprašanju integracije, grožnji terorizma in čedalje bolj prevevajočem varnostnem diskurzu in militarizaciji, temveč se nanaša tudi na procese globalnega neokolonialnega izkoriščanja in demontaže celotnih držav in regij t. i. globalnega juga, ki se duši v vojnah, nasilju, pomanjkanju. Gre torej za kompleksne procese, ko posledične strahove in probleme čedalje bolj uspešno povzemajo populistična gibanja s preprostimi formulami, ki svet režejo na dva pola, na »nas« in »njih«, na »našo« in »njihovo« kulturo, še več: na »našo« civilizacijo in »njihovo« barbarstvo.

Nevarni Drugi so tako skonstruirani kot grešni kozli, ki prikladno mobilizirajo ljudi za idejo »zaščite lastnega naroda« pred poljubno definiranimi *outsiderji*. Gre za procese ustvarjanja paranoje v smislu ustvarjanja strahov pred Drugim. Ti pa ustrezajo tako vladnim političnim akterjem, ki jim je s tem olajšano sprejemanje niza ukrepov za ohranjanje svojega privilegiranega položaja, kot tudi obstranskim političnim akterjem, ki si tako s populističnim strašenjem pred Drugimi nabirajo volilne glasove in javno podporo. Nacionalistično strašenje pred izgubo lastne identitete namreč pogloblja razpoke med prebivalstvom, ki bi sicer združeno lahko nastopilo proti plenilskim neoliberalističnim elitam in zahtevalo družbene spremembe.

Literatura

- ABRAMS, DOMINIC IN MICHAEL A. HOGG (UR.) (1990): *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- ALTER, PETER (1991): Kaj je nacionalizem? V *Študije o etnonacionalizmu*, R. Rizman (ur.), 221–237. Ljubljana: Krt.
- ANDERSON, BENEDICT (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and*

- Spread of Nationalism*. Dopolnjena izd. London: Verso.
- AMON PRODNIK, JERNEJ (2016): Zakaj je papež podprl Trumpa. *Večer*, 21. november. Dostopno na: <http://www.vecer.com/zakaj-je-papez-podprl-trumpa-6277588> (23. november 2016).
- AUGOUSTINOS, MARTHA IN IAIN WALKER (1996): *Social Cognition: An Integrated Introduction*. London: SAGE Publications.
- BARTH, FREDRIK (1996): Ethnic Groups and Boundaries. V *Ethnicity*, J. Hutchinson in A. D. Smith (ur.), 75–82. Oxford: Oxford University Press.
- BHABHA, HOMI (UR.) (1990): *Nation and Narration*. London: Routledge.
- BILLIG, MICHAEL (1995): *Banal Nationalism*. London: SAGE Publications.
- BREUILLY, JOHN (1994) [1982]: *Nationalism and the State*. 2. izd. Chicago: University of Chicago Press.
- BRUBAKER, ROGERS (1996): Nationalizing States in the Old 'New Europe' - and the New. *Ethnic and Racial Studies* 19(2): 411–437.
- GELLNER, ERNEST (1983): *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- GIDDENS, ANTHONY (1991): Nacionalna država, narod, nacionalizem. V *Študije o etnonacionalizmu*, R. Rizman (ur.), 365–370. Ljubljana: Krt.
- HOBBSAWM, ERIC J. (1983): Introduction: Inventing Traditions. V *The Invention of Tradition*, E. J. Hobsbawm in T. Ranger (ur.), 1–14. Cambridge: Cambridge University Press.
- JENKINS, RICHARD (1996): *Social Identity*. London: Routledge.
- KIS, DANILO (1996): On Nationalism. *Performing Arts Journal* 18(2): 13–17.
- LANGMAN, LAUREN (2006): The Social Psychology of Nationalism: To Die for the Sake of Strangers. V *The SAGE Handbook of Nations and Nationalism*, G. Delanty in K. Kumar (ur.), 66–83. London: SAGE.
- OAKES, PENELOPE J., ALEXANDER S. HASLAM IN JOHN C. TURNER (1994): *Stereotyping and Social Reality*. Oxford: Blackwell Publishers.
- ÖZKIRIMLI, UMUT (2005): *Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- PAJNIK, MOJCA (2016): Migration in the Mirror of Mediatized Anti-politics. V *Razor-Wired. Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*, N. Kogovšek Šalamon in V. Bajt (ur.), 63–70. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PREGELJ, PETER, BLANKA KORES PLESNIČAR, MARTINA TOMORI, BOJAN ZALAR IN SLAVKO ZIHERL (UR.) (2013): *Psihijatrija*. Ljubljana: Psihijatrična klinika.
- RAE, HEATHER (2002): *State Identities and the Homogenisation of Peoples*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROBINS, ROBERT S. IN JERROLD M. POST (1997): *Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred*. Yale: Yale University Press.
- SCHWARZMANTEL, JOHN (2008): *Ideology and Politics*. London: SAGE.
- SVET ZA ODZIV NA SOVRAŽNI GOVOR (2015): 4. javni odziv Sveta za odziv na sovražni govor. Dostopno na <http://www.mirovni-institut.si/govor/> (22. november 2016).
- SVET ZA ODZIV NA SOVRAŽNI IN DISKRIMINATORNI GOVOR (2016): *Javni odziv Sveta za*

- odziv na sovražni in diskriminatorni govor*. Dostopno na <http://www.mirovni-institut.si/govor/> (22. november 2016).
- TRIANDAFYLLIDOU, ANNA (1998): National Identity and the 'Other'. *Ethnic and Racial Studies* 21(4): 593–612.
- TRIANDAFYLLIDOU, ANNA (2002): *National Identity Reconsidered. Images of Self and Other in a 'United' Europe*. Lampeter: Edwin Mellen Press.
- VAN DEN BERGHE, PIERRE L. (1991): Biologija nepotizma. V *Študije o etnonacionalizmu*, R. Rizman (ur.), 79–107. Ljubljana: Krt.
- WEBER, EUGEN (1976): *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870–1914*. Stanford: Stanford University Press.
- WINGFIELD, NANCY M. (2005): Introduction. V *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, N. M. Wingfield (ur.), 1–18. New York: Berghahn Books.
- YUVAL-DAVIS, NIRA (1997): *Gender & Nation*. London: SAGE.